

PATVIRTINTA
Lietuvos Respublikos švietimo,
mokslo ir sporto ministro
2022 m. balandžio 19 d.
įsakymu Nr. V-585

**2022–2026 M. MOKSLINIŲ TYRIMŲ IR EKSPERIMENTINĖS PLĖTROS
PROGRAMA „BALŲ KALBŲ RAIDOS, RANKRAŠTINIŲ IR SPAUSDINTINIŲ
ŠALTINIŲ, VARDYNO TYRIMAI“**

1. 2022–2026 m. mokslinių tyrimų ir eksperimentinės plėtros programos „**Baltų kalbų raidos, rankraštinųjų ir spausdintinių šaltinių, vardyno tyrimai**“ (toliau – programa) vykdytojas – Lietuvos kalbos institutas.

2. Programos tikslas - taikant tradicinius ir modernius lingvistikos metodus tirti baltų kalbų istorinį korpusą, oniminę ir apeliatyvinę leksiką, fonologijos, akcentologijos ir gramatikos reiškinius sinchroniniu ir diachroniniu požiūriu, verifikuoti turimus ir teikti, interpretuoti bei aktualinti naujus baltų kalbų duomenis.

3. Programos uždaviniai:

1. Identifikuoti baltiškus onimus visuose prieinamuose šaltiniuose, tirti jų paplitimą, kilmę, struktūros ir semantikos ypatumus tarpdalykiniame ir kalbų kontaktų kontekste, ypatingą dėmesį skiriant Rytų Prūsijos vardynui, paliudytam Vokiečių ordino kanceliarijos dokumentuose.

2. Nustatyti prūsų ir lietuvių kalbų senųjų raštijos paminklų raidos ypatumus, skiriamuosius požymius ir bendrąsias savybes, siejant tyrimą su prūsų bei lietuvių rašto ir spaudos tradicijomis, šių tyrimų pagrindu parengti 2 monografijas; tirti baltų (ir kitų LDK bei Rytų Prūsijos) kalbų ir spaudos santykį; iširti vieno iš senųjų lietuvių viduriečių tekstų – „Knygos nobažnystės“ – veiksmazodžių struktūrą ir darybą atsižvelgiant į XVI–XVII a. raštijos bei baltiškojo veiksmazodžio raidos kontekstą, tyrimų rezultatus skelbti studijoje ir mokslo straipsniuose.

3. Iširti seniausios Lietuvoje 1599–1621 m. Joniškio parapijos krikšto metrikų knygos Joniškio ir aplinkinių parapijos kaimų gyventojų istorinę antroponimiją ir gautus tyrimų duomenis publikuoti monografijoje „XVI a. pabaigos – XVII a. pradžios Joniškio parapijos asmenvardžiai“, Joniškio ir (ar) kai kurių kitų istorinių Lietuvos gyvenviečių vardyno raidos, darybos, etimologinės analizės duomenis skelbti mokslo ir mokslo populiarinimo straipsniuose.

4. Nagrinėti rytų aukštaičių anykštėnų šnektos plote 1935–1937 m. iš gyvosios kalbos užrašytų vietų vardų ir rytų aukštaičių vilniškių šnektos ploto vietovardžių struktūrą, darybą, semantiką, motyvaciją, paisant toponimų ryšių su viso lingvistinio arealo oniminiu ir etniniu-kultūriniu kontekstu.

5. Rengti „Lietuvos vietovardžių žodyną“, tirti pavienių lietuvių vietovardžių ar jų klasių kirčiavimą, raidą, kilmę, motyvaciją.

4. Metodologinis tyrimų pagrindimas

1. Siekiant įgyvendinti 1. uždavinį reikšmingas visos buvusios Rytų Prūsijos prūsiškąją toponimiją atspindintis sąvadas, nustatant toponimų rašybos ypatumus bei jų pokyčius pagal laiką ir erdvę, rašybos sąsajas su realia prūsų kalbos fonetika, išsamiai atskleidžiant leksikos ir darybos ypatumus, vietovardžių pagrindą sudarančių leksemų semantiką, toponimų radimosi motyvaciją, koreguojant kilmės aiškinimus. Pagrįstini imties medžiagos atrankos kriterijai. Koreguotinas senųjų prūsų arealo ribų nustatymas, sprendžiant prūsų vakarinio pakraščio problemą. Remiantis baltų vardyno duomenimis, spręstini sudėtingiausi prūsų ir apskritai baltų bei germanų ir slavų proistorės klausimai. Papildant prūsų kalbos apeliatyvinę leksiką, rekonstruotinos leksemos iš tikrinių vardų, tiriant istorijos dokumentuose užfiksuotus prūsiškus resp. baltiškus apeliatyvus, iki šiol laikytus tikriniais vardais. Prūsų (ir kitų baltų) vardyno tyrimų ekstralingvistinis pobūdis atskleidžiamas per onomastikos tarpdalykiškumą, kalbų kontaktus, pasitelkiant indoeuropeistiką, istoriją, archeologiją ir genetiką.

Taip pat tirtina prūsų ir lietuvių istorinė antroponimija, paliudyta XIII–XVII a. Vokiečių ordino kanceliarijos dokumentuose, konstatuojant ankstyviausius lietuvių gyvenimo už Didžiosios Lietuvos ribų paminėjimus, kurie nepateikti mokslinei apyvartai. Naudojami sinchroninių ir

diachroninių tyrimų metodai (deskriptyvinis, aiškinamasis-analitinis ir kt.), aiškinant ekstralingvistinių veiksmų vaidmenį bei vietovardžių perteikimo būdų įvairovę.

Planuojama rinkti ir klasifikuoti rytų baltų (lietuvių, taip pat latvių, žiemgalių, sėlių, tolimesnių rytų baltų) toponimijos, antroponimijos duomenis, nustatant bendras kalbų ypatybes ir skirtumus, aprašant fonologines sistemas ir leksiką, apibrėžiant rytų baltų vardyno paplitimo pagrindinius ir periferinius, kompaktiškus ir mišrius plotus, apibūdinant kalbų ypatybes, raidą, funkcionavimą, tiriant rytų baltų kalbas baltų ir slavų kalbų kontaktų požiūriu. Tiriant rytų baltų kalbų išlikusius tikrinius vardus, užrašytus kitomis kalbomis, naudojami aprašomasis, arealinis, lyginamasis, statistinis metodai.

2. Prūsų raštijos tradicija yra kukli, bet daug senesnė ir įvairesnė funkciniu bei žanriniu požiūriu, todėl adekvatus lituanistinių paminklų (rašytinių bei spausdintų) tyrimas turi vykti atsižvelgiant į šiuolaikinės prutenistikos patirtį ir išvadas. Tik tokiu atveju, t. y. susietai nagrinėjant prūsų bei lietuvių rašto ir spaudos tradicijas, gali būti nustatyti jų raidos ypatumai, skiriamieji požymiai ir bendrosios savybės. Rašytinis ir spausdintas tekstas (kuris dabar tekstyno ribose paprastai preparuojamas į smulkius leksemų, žodžių junginių ir sakinių elementus) yra suvokiamas kaip aukščiausios pakopos kalbos ženklas, kurio pagalba erdvėje ir laike vyksta (vyko) kalbinės komunikacijos aktas (sakytinis tekstas turi aktualiąją vertę: jis skamba čia ir dabar, tačiau reikėtų atskirti savitus folklorinius tekstus). Nagrinėjami baltų kalbų paminklai – reikšmingi kultūriniai istoriniai įvykiai, atsiradę konkrečioje terpėje, dėl konkrečių sumetimų, pagal konkrečios visuomenės lūkesčius ir normas, kurios buvo aktualios anuomet tam tikroje vietoje. Šiuolaikinio tyrėjo uždavinys – į visą tai atsižvelgti. Konkretaus teksto diferencinis lyginimas su kitais teksto dydžio ženklais vyksta vienintelio įmanomo apibrėžimo srityje (*Definitionsmenge*) – žanro ribose. Kadangi kiekvieno atskiro paminklo (kalbos pėdsako, žodyn(ėli)o, katekizmo ir pan.) pažinimas vyksta priklausomai nuo funkcinės komunikacinės paskirties bei determinuojančio kultūrinio istorinio žanro, nepakanka tik mechaniškai kaupti ir didinti esamus (kaupiamus) tekstynus. Tyrinėjant baltų raštijos tradicijas (būtent kaip tradicijas, o ne atskirų leksemų ir jų paprastų ir retesnių formų sancaupas) tai neduoda rezultatų ir neturi prasmės. Pasirinktas tyrimo rakursas skatina skirtingus rašytinius ir spausdintus tekstus, suvokiamus kaip sudėtingus socialinius ir kultūrinius istorinius fenomenus, tyrinėti atskirai, bet ir kartu glaudžiai susietai.

Ši metodika buvo sėkmingai pritaikyta 2019 m. monografijoje „Lithuanica aliter“, kuri susilaukė labai teigiamų baltistų recenzijų. Joje Prahos lingvistų būrelio plėtojamos visuminės filologijos požiūriu buvo sistemiškai nagrinėti (daugiausia) senieji prūsų kalbos paminklai. Planuojamoje monografijoje „Lithuanica et Pruthenica aliter“ ta pati tyrimo metodologija bus taikoma ne tik prūsų, bet ir lietuvių kalbos šaltiniams. Taigi bus praplėstas tyrimo objektas.

Kalbant apie baltų (ir kitų LDK ir Rytų Prūsijos) kalbų ir spaudos santykio tyrimus, pažymėtina, kad didžioji dalis senųjų lietuvių kalbos paminklų yra spausdinta. Tai skatina nagrinėti spaudos pradžią (taip pat minint 500-ąsias Lietuvos spaudos metines) ir spaudos poveikį tekstui: santykius tarp sakinio, pastovaus, bet ir variabilaus folklorinio, literatūrinio rašytinio ir spausdinto teksto variantų; sąsajas tarp naujosios spausdinimo technologijos ir spausdintų knygų kalbos ypatumų; knygų rinkimą „balsu“ (t. y. diktuoju) ir pagal rinkėjo skaitomą tekstą; žodžių ir sintaksinių konstrukcijų trumpinimo mechanizmus; raidyno (diakritikos), rašybos ir paties teksto (spausdinto) nusistovėjimą; kalbos norminimo procesus; paratekstinių elementų komplektavimą; rankraštinių ir spausdintų gramatikų, žodynų ir kt. santykį ir pan.

Senoji lietuvių raštija yra vienas svarbiausių lietuvių kalbos istorijos šaltinių, teikiančių galimybę chronologiniu ir lingvogeografiniu aspektu vertinti kalbos faktus. Mikrolingvistiniam tyrimui pasirinkta „Knyga nobažnystės“ (1653), vienas iš vertingiausių ir didžiausių kalvinistų grupės parengtų veikalų, priskiriamų viduriniajam senųjų raštų variantui, vakarų aukštaičių šiauliškių patarbei. Šio šaltinio vardažodis yra ištirtas ir aprašytas, o veiksmožodžio sistema analizuota itin fragmentiškai. Todėl pasirodė aktualu ištirti ir įvertinti „Knygos nobažnystės“ veiksmožodžius, derinant struktūrinius ir kognityvinius metodus. Tyrimui naudojama sisteminė analizės metodika: veiksmožodžiai tiriami aprašomuoju ir vidinės bei išorinės rekonstrukcijos metodais; tartinėms ypatybėms tirti taikomi lyginamasis ir geolingvistinės analizės metodai;

sinchroniniai tyrimo duomenys toliau gretinami su kitų baltų kalbų faktais, siekiant nustatyti tiriamojo raštijos paminklo veiksmožodžio raidos klausimus; analizuojami nominacijos ir motyvacijos klausimai, kogniciniai aspektai.

Pažymėtina, kad lietuvių (ir kitų baltų kalbų) veiksmožodžių tyrimams dėmesio trūksta. Plačiuose istoriniuose ir tipologiniuose darbuose paprastai operuojama pavieniais baltų kalbų veiksmožodžių pavyzdžiais. Todėl nuoseklus sistemiškas senosios raštijos veiksmožodžių tyrimas turėtų esmingai papildyti ir verifikuoti fundamentinius veiksmožodžių tyrimus. 2017–2021 m. ilgalaikėje programoje buvo tirta vienės lietuvių kalbos veiksmožodžių makroklasės fiksacija ir įvairiaaspektė specifika XVI–XVII a. visuose trijuose to meto rašto variantuose. Gauti mokslinės studijos rezultatai turėtų būti aktualūs ir reikšmingi tolimesniems genetiniams ir tipologiniams tyrimams.

3. Vieni vertingiausių lietuvių istorinės antroponimijos šaltinių yra bažnytinės (krikšto, jungtųjų, mirties) registracijos knygos. Iš jų išsiskiria chronologiniu aspektu unikali, seniausia dabar žinoma Lietuvoje, 1599–1621 m. Jonišio parapijos krikšto metrikų knyga. Šios parapijos istorinis vardynas tik pradėdamas tirti. Monografijoje „XVI a. pabaigos – XVII a. pradžios Jonišio parapijos asmenvardžiai“ aptartini ne tik 1599–1621 m. Jonišio, bet ir aplinkinių parapijos kaimų gyventojų asmenvardžiai. Klasifikuojant ir vertinant istorinės antroponimijos duomenis, taikomi šie pagrindiniai tyrimo metodai – aprašomasis ir lyginamasis. Atkuriant Jonišio parapijos gyventojų autentiškas asmenvardžių formas, dar pritaikomas rekonstrukcijos metodas. Jonišio ir (ar) kai kurių kitų istorinių Lietuvos gyventojų įvardijimo sistemos, antroponimų slavinimo, struktūros, kilmės analizės duomenys skelbtini mokslo ir mokslo populiarinimo straipsniuose.

4. Įvardijimą suprantant ne tik kaip naujų kalbos vienetų susidarymo procesą, bet ir kaip sudėtingo proceso rezultatą, galima konstatuoti, kad toponominacijos klausimų sprendimas yra kompleksinis: nustatyti įvardijimo būdus, priemones, išaiškinti skirtingus požymius, tapusius įvardijimų pamatu (lingvistinis aspektas), spręsti klausimus, susijusius su kalbos, mąstymo ir aplinkos sąveika (gnoseologinis aspektas). Vykdamas Rytų Lietuvos plote, sietiname su rytų aukštaičių patarme, užfiksuotų oficialiųjų ir iš kalbėjimo užrašytų vietovardžių tyrimus antropocentrinės paradigmos rėmuose, vietų vardai bus analizuojami ne tik lingvistiškai, bet ir išlaikant ryšį su tikrovės fragmentu (gyvenvietės erdve, gamtiniu kraštovaizdžiu), kurio detalės įvardijamos. Taip pat remiamasi įvardytojo (vardų kūrėjo) reakcija į supančią aplinką, jos suvokimu, conceptualizavimu, atsiminimais, vaizduote, asociacijomis ir pan. Lingvokultūrinės bendruomenės atstovų sąmonės turinio duomenys, leidžiantys suprasti, ką vietovardžiai reiškė, kokią funkciją atliko tarpukario kaimo vartosenoje, Utenos apskrities Anykščių valsčiaus žemės vardyno anketose daugeliu atvejų yra užfiksuoti, kitais atvejais – analizę paremia istorinio-kultūrinio, geografinio, toponiminio konteksto teikiama informacija.

Tęsiant lietuvių arealinius (regioninius) tyrimus, bus remiamasi tradicinės onomastikos darbų praktika ir moderniosios onomastikos prototipų, struktūrinės gramatikos teorijomis, kognityvinės metaforos bei metonimijos teorijų idėjomis. Taigi atskirų vietų vardų klasių (poklasių) reprezentantai bus tiriami (1) įprastais, pasiteisinusiais darybos, semantinės, motyvologinės analizės metodais, papildant juos naujais (2), taikomais ir moderniosios (kognityvinės) onomastikos darbuose.

Preliminariai numatoma ištirti dalį istorinio Rytų Lietuvos ploto vietovardžių – Utenos apskr. Anykščių vls. vietų vardus, iš gyvosios kalbos užfiksuotus 1935–1937 m. Lietuvos žemės vardyno anketose (taikant pasiteisinusius įprastus analizės metodus ir kaip papildomą įrankį naudojant anketose užfiksuotus informantų kalbinės sąmonės turinio, įvardijimo situacijos ir kitus, bendrą socialinę patirtį liudijančius, duomenis) ir Vilniaus apskrityje šiuo metu funkcionuojančius vietovardžius (taikant tiek įprastus, tiek modernius metodus). Platesnio požiūrio kontekste vykdomi tolimesni lietuvių toponomastikos tyrimai atskleis dabartinės Vilniaus apskrities toponimijos semantinio substrato sudėtingumą, kuriam dėl susiklosčiusios kultūrinės periferijos ir gyventojų ilgalaikės daugiakalbystės situacijos įtakos turėjo kalbų kontaktai. Antropocentriškai orientuoti kiti rytų aukštaičių patarmės plote tarpukariu iš gyvosios kalbos užfiksuotų vietovardžių tyrimai leis nustatyti anykštėnų šnekos ploto vietų įvardijimo būdus, priemones, išaiškinti

denotatų vardų parinkimo motyvą, bendruosius ir/ar arealinius žemės dangos objektų įvardijimo dėsningumus. Šie tyrimai svarbūs praktiniu-pažintiniu ir teoriniu požiūriu, nes padeda atskleisti kalbos praktikos specifika toponominacijos srityje, papildo leksinės sistemos vaizdą, į lietuvių vietovardžius leidžia pažvelgti tautos tapatybės kontekste, kaip į tam tikros etninės srities atstovų pasaulėjautos, pasaulėvokos, kultūros, psichologinių būsenų reiškėjus, orientyrus erdvėje, funkcionavusius ir svarbius tiek socialine, tiek komunikacine prasme.

5. Tęsimas daugiatomio „Lietuvos vietovardžių žodyno“, apimančio visų XX amžiuje iš gyvosios kalbos surinktų lietuvių vietovardžių sisteminimą ir analizę (identifikavimą, norminimą, darybos, kilmės, motyvacijos tyrimą), rengimas (rašymas ir redagavimas). Daugiausia remiamasi lyginamuoju metodu: aiškinantis toponimų kilmę pirmiausiai lyginama su lietuvių, po to – baltų ir indoeuropiečių bei kitų kalbų oniminiais ir apeliatyviniais duomenimis. Taikomas ir vidinės rekonstrukcijos metodas: rekonstruojamos lietuviškos toponimų formos ir lietuviški bendriniai žodžiai, galėję būti toponimų kilmės pamatu. Numatoma remtis ir istoriniu tyrimu: vietovardžių užrašymo istorijos šaltiniuose lingvistine ir ekstralingvistine analize, variantų chronologijos nustatymu. Esant duomenų motyvacija aiškinama atsižvelgiant į etninį-kultūrinį kontekstą.

Su „Lietuvos vietovardžių žodyno“ rašymu glaudžiai susiję planuojami pavienių lietuvių oikonimų kilmės tyrimai, nes žodyne susidūrus su neskaidrios struktūros ir neaiškios kilmės vietovardžių etimologijos problema iškyla būtinybė tuos neaiškius atvejus patyrinėti atskirai. Iki šiol lietuvių toponimikoje daugelio vietovardžių (daugiausia oikonimų) kilmė dažniausiai buvo aiškinama sinchroniškai, remiantis lyginamuoju, aprašomuoju, kai kada ir vidinės rekonstrukcijos metodu. Gyvenamųjų vietų vardų kilmės paieškos neatsietinos nuo jų raidos tyrimų. Nagrinėjimas pirmiausia remtinis istoriniu tyrimo metodu, publikuotų ir rankraštinų istorijos šaltinių analize, padedančia nustatyti vietos vardo bei juo įvardijamos gyvenvietės raidos bruožus ir rekonstruoti pirminę, etimologinę, vardo formą, kuri gali nesutapti su dabartine.

Toponimų (atskirų jų klasių, tam tikros darybos, regiono ir pan.) kirčiavimo tyrimai, paremti morfonologinės akcentologijos principais, leis nustatyti jų kirčiavimo dėsningumus, regioninius ypatumus, vienokio ar kitokio kirčiavimo priežastis. Tokie tyrimai naudingi pavienių toponimų kilmės, motyvacijos analizei, apeliatyvų kirčiavimo sinchroniniams ir diachroniniams tyrimams. Taikomi aprašomasis analitinis, geolingvistinis, lyginamasis ir kt. metodai.

Išsamūs drimonimų, tarpukariu užrašytų iš gyvosios kalbos (1935–1937 m. Žemės vardyno anketose), darybos, kilmės, motyvacijos tyrimai leis publikuoti unikalią medžiagą, išaiškinti vietovardžių struktūrą, giminystę su kitais onimais arba apeliatyvais, išryškinti šios vietovardžių klasės specifika, atskleisti dar nepastebėtus fonetikos, leksikos, morfologijos, žodžių darybos ir semantikos aspektus.

5. Tyrimų etapai ir jų charakteristikos

5.1. Parengiamieji darbai.

Baltų kalbų bei vardyno istorinio korpuso ir gyvosios kalbos duomenų atrankos bei klasifikacijos principų nustatymas, prieigos galimybių įvertinimas, metodikos kūrimas ir pritaikymas, literatūros studijavimas.

5.2. Medžiagos atranka.

5.2.1. Onimų bei apeliatyvų rinkimas iš Vokiečių ordino (XIII–XV a.) Rytprūsių foliantų, Ordino laišku archyvo ir jų registrų bei kitų dokumentų, rytų baltų onimų sąvado sudarymas, rastų duomenų susisteminimas.

5.2.2. „Knygos nobažnystės“ veiksmazodžių korpuso sudarymas.

5.2.3. Istorinės antroponiminės medžiagos rinkimas.

5.2.4. Reikalingų plotų (regionų) gyvosios kalbos vietovardžių atranka iš Lietuvos žemės vardyno anketų ir kitų šaltinių, analizei reikalingų papildomų duomenų fiksavimas.

5.2.5. K ir L raidėmis prasidedančių vietovardžių, drimonimų atranka iš gyvosios kalbos vietovardžių kartotekos, jų identifikavimas. Galimai verifikuotinių atvejų fiksavimas.

5.3. Analizė.

5.3.1. Prūsų toponimų ir antroponimų rašybos ypatumų, rašybos sąsajų su realia prūsų kalbos fonetika analizė; leksikos ir darybos ypatybių atskleidimas; vietovardžių pagrindą sudarančių leksemų semantikos, toponimų motyvacijos analizė, kilmės aiškinimų korekcijos; senųjų prūsų arealo ribų nustatymo problemos sprendimas remiantis naujais duomenimis; prūsų ir apskritai baltų

bei germanų ir slavų proistorės klausimų analizė remiantis baltų vardyno duomenimis; prūsų apeliatyvinių leksemų rekonstrukcija remiantis tikriniais žodžiais. Rytų baltų (lietuvių, taip pat latvių, žiemgalių, sėlių, tolimesnių rytų baltų) bendrų kalbų ypatybių ir skirtumų nustatymas analizuojant toponimijos, antroponimijos duomenis; fonologinės sistemos, leksikos aprašymas, rytų baltų vardyno paplitimo pagrindinių ir periferinių, kompaktiškų ir mišrių plotų apibrėžimas; rytų baltų ir slavų kalbų kontaktų tyrimas.

5.3.2. Lyginamoji XVI a. leidybinės veiklos kontekstų analizė; visuomenės mentaliteto analizė rankraštinės ir spausdintos knygos raidos požiūriu; rankraštinės ir spausdintos knygos tipologizacija; baltistikos visuminės filologijos požiūriu tyrimas; lituanikos ir prutenikos tyrimas visuminės filologijos požiūriu; rankraštinės ir spausdintos knygos raidos analizė. Savakilmių ir kitakilmių veiksmažodžių santykio tyrimas; šakninių veiksmažodžių onomasiologinės sistemos analizė; priesaginių veiksmažodžių onomasiologinės sistemos analizė; akcionalių predikatyvinių situacijų klasifikacija; „Knygos nobažnystės“ veiksmažodžių onomasiologinės sistemos gretinimas su kitų XVI–XVII a. raštų, tarmių ir dabartinės lietuvių kalbos veiksmažodžio sistema; „Knygos nobažnystės“ veiksmažodžių darybos kategorijų chronologijos tyrimas.

5.3.3. Istorinės antroponiminės medžiagos detali analizė asmenų įvardijimo, asmenvardžių slavinimo, pavardžių formavimosi, antroponimų darybos ir kilmės aspektais; dažniausių įvardijimo modelių išskyrimas; produktyviausių asmenvardžių priesagų ir antroponimų lietuviškos ir nelietuviškos kilmės grupių kiekybinio santykio (proporcijos) nustatymas.

5.3.4. Utenos apskrities Anykščių valsčiaus ir Vilniaus apskrities toponimų struktūros, motyvacijos, semantikos, funkcinio potencialo analizė; bendrųjų ir/ar arealinių žemės dangos objektų įvardijimo dėsningumų nustatymas, kalbos, mąstymo ir aplinkos sąveikos įvardijimo proceso metu tyrimas ir interpretavimas.

5.3.5. Į Lietuvos vietovardžių žodyną patenkančių gyvosios kalbos vietovardžių darybos, kilmės analizė; kilminių lizdų sudarymas; pavienių vietovardžių kilmės ir raidos nagrinėjimas remiantis ir istoriniu tyrimo metodu, publikuotų ir rankraštinė istorijos šaltinių analize; esančių hipotezių verifikavimas; toponimų kirčiavimo tyrimas; kirčiavimo dėsningumų, regioninių ypatybių, kirčiavimo priežasčių nustatymas, remiantis morfonologinės akcentologijos principais; drimonimų darybos, kilmės, motyvacijos analizė, išryškinant šios vietovardžių klasės specifiką.

5.4. Apibendrinimas.

Išvadų, apimančių baltų kalbų istorinio korpuso, oniminės ir apeliatyvinės leksikos, fonologijos, akcentologijos, gramatikos analizės rezultatus, atsinaujinančių idėjų ir metodologinių nuostatų panaudojimą, turimų duomenų kritinį vertinimą ir naujų faktų iškelimą bei interpretavimą, formulavimas.

6. Detalus įgyvendinimo planas, kuriame numatomas skirtų lėšų preliminarus paskirstymas uždaviniams vykdyti

2022–2024 m. detalus darbo planas

1 uždavinys

Identifikuoti baltiškų onimus visuose prieinamuose šaltiniuose, tirti jų paplitimą, kilmę, struktūros ir semantikos ypatumus tarpdalykiniame ir kalbų kontaktų kontekste, ypatingą dėmesį skiriant Rytų Prūsijos vardynui, paliudytam Vokiečių ordino kanceliarijos dokumentuose.

Planuojami darbai:

1. Monografijos „Prūsiškų Sembos oikonimų raida ir kilmė“ rašymas (2 autoriniai lankai (toliau – aut. l.)).
2. Medžiagos rinkimas kolektyvinei monografijai „Prūsų istorinio vardyno tyrimai kalbų kontaktų kontekste“, monografijos rašymas (8 aut. l.).
3. Monografijos „Rytų baltų kalbų raida“ rašymas (3 aut. l.).
4. Publikuota arba priimta spausdinti 11 mokslo straipsnių istorinio baltų vardyno tematika.

2 uždavinys

Nustatyti prūsų ir lietuvių kalbų senųjų raštijos paminklų raidos ypatumus, skiriamuosius požymius ir bendrąsias savybes, siejant tyrimą su prūsų bei lietuvių rašto ir spaudos tradicijomis, šių tyrimų pagrindu parengti 2 monografijas; tirti baltų (ir kitų LDK ir Rytų Prūsijos) kalbų ir spaudos santykį; iširti vieno iš senųjų lietuvių viduriečių tekstų – „Knygos nobažnystės“ – veiksmažodžių struktūrą

ir darybą atsižvelgiant į XVI–XVII a. raštijos bei baltiškojo veiksmažodžio raidos kontekstą, tyrimų rezultatus skelbti studijoje ir mokslo straipsniuose.

Planuojami darbai:

1. Kolektyvinės monografijos „Knygos kultūra kaip visuomenės mentaliteto veidrodis. Pirmųjų paleotipų, LDK ir Rytų Prūsijos leidybinės veiklos kontekstai“ rašymas (4 aut. l.).
2. Monografijos „Балтистика в перспективе целостной филологии / Baltistika visuminės filologijos požiūriu / Baltistika v pojetí celostní filologie“ rašymas (6 aut. l.).
3. Studijos „Knygos nobažnystės“ veiksmažodžių struktūra ir daryba: sinchronija ir diachronija“ rašymas (2 aut. l.).
4. Publikuoti arba priimti spausdinti 7 mokslo straipsniai.

3 uždavinys

Ištirti seniausios Lietuvoje 1599–1621 m. Joniškio parapijos krikšto metrikų knygos Joniškio ir aplinkinių parapijos kaimų gyventojų istorinę antroponimiją ir gautus tyrimų duomenis publikuoti monografijoje „XVI a. pabaigos – XVII a. pradžios Joniškio parapijos asmenvardžiai“, Joniškio ir (ar) kai kurių kitų istorinių Lietuvos gyvenviečių vardyno raidos, darybos, etimologinės analizės duomenis skelbti mokslo ir mokslo populiarinimo straipsniuose.

Planuojami darbai:

1. Istorinių asmenvardžių analizė ir monografijos „XVI a. pabaigos – XVII a. pradžios Joniškio parapijos asmenvardžiai“ rašymas (5 aut. l.).
2. Publikuoti 4 mokslo straipsniai.
3. Perskaityti 6 pranešimai tarptautinėse mokslo konferencijose Lietuvoje ar (ir) užsienyje.

4 uždavinys

Nagrinėti rytų aukštaičių anykštėnų šnektos plote 1935–1937 m. iš gyvosios kalbos užrašytų vietų vardų ir rytų aukštaičių vilniškių šnektos ploto vietovardžių struktūrą, darybą, semantiką, motyvaciją, paisant toponimų ryšių su viso lingvistinio arealo oniminiu ir etniniu-kultūriniu kontekstu.

Planuojami darbai:

1. Publikuoti ar priimti spausdinti 9 mokslo straipsniai, iš jų bent 6 tarptautiniuose žurnaluose.

5 uždavinys

Rengti „Lietuvos vietovardžių žodyną“, tirti pavienių lietuvių vietovardžių ar jų klasių kirčiavimą, raidą, kilmę, motyvaciją.

Planuojami darbai:

1. „Lietuvos vietovardžių žodyno“ V, VI tomų rašymas. Vietovardžių identifikavimas, norminimas, darybos, kilmės nustatymas, kilminių lizdų formavimas ir teksto rašymas, 19 aut. l.
2. „Lietuvos vietovardžių žodyno“ V, VI tomų mokslinis redagavimas, 19 aut. l.
3. Publikuoti arba priimti spausdinti 6 mokslo straipsniai recenzuojamuose leidiniuose.

2025–2026 m. detalus darbo planas

1 uždavinys

Identifikuoti baltiškus onimus visuose prieinamuose šaltiniuose, tirti jų paplitimą, kilmę, struktūros ir semantikos ypatumus tarpdalykiniame ir kalbų kontaktų kontekste, ypatingą dėmesį skiriant Rytų Prūsijos vardynui, paliudytam Vokiečių ordino kanceliarijos dokumentuose.

Planuojami darbai:

1. Monografijos „Prūsiškų Sembos oikonimų raida ir kilmė“ rašymas (2 aut. l.).
2. Kolektyvinės monografijos „Prūsų istorinio vardyno tyrimai kalbų kontaktų kontekste“ rašymas (8 aut. l.).
3. Monografijos „Rytų baltų kalbų raida“ rašymas (5 aut. l.).
4. Publikuoti 8 mokslo straipsniai istorinio baltų vardyno tematika.

2 uždavinys

Nustatyti prūsų ir lietuvių kalbų senųjų raštijos paminklų raidos ypatumus, skiriamuosius požymius ir bendrąsias savybes, siejant tyrimą su prūsų bei lietuvių rašto ir spaudos tradicijomis, šių tyrimų pagrindu parengti 2 monografijas; tirti baltų (ir kitų LDK ir Rytų Prūsijos) kalbų ir spaudos santykį; ištirti vieno iš senųjų lietuvių viduriečių tekstų – „Knygos nobažnystės“ – veiksmažodžių struktūrą

ir darybą atsižvelgiant į XVI–XVII a. raštijos bei baltiškojo veiksmažodžio raidos kontekstą, tyrimų rezultatus skelbti studijoje ir mokslo straipsniuose.

Planuojami darbai:

1. Monografijos „Балтистика в перспективе целостной филологии / Baltistika visuminės filologijos požiūriu / Baltistika v pojetí celostní filologie“ rašymas (2 aut. 1.).
2. Monografijos „Lithuanica et pruthenica aliter“ rašymas (6 aut. 1.) (pradėta rašyti 2017–2021 m., toje programoje neplanuota pabaigti).
3. Studijos „Knygos nobažnystės“ veiksmažodžių struktūra ir daryba: sinchronija ir diachronija“ rašymas (2 aut. 1.).
4. Publikuoti 4 mokslo straipsniai.

3 uždavinys

Ištirti seniausios Lietuvoje 1599–1621 m. Joniškio parapijos krikšto metrikų knygos Joniškio ir aplinkinių parapijos kaimų gyventojų istorinę antroponimiją ir gautus tyrimų duomenis publikuoti monografijoje „XVI a. pabaigos – XVII a. pradžios Joniškio parapijos asmenvardžiai“, Joniškio ir (ar) kai kurių kitų istorinių Lietuvos gyvenviečių vardyno raidos, darybos, etimologinės analizės duomenis skelbti mokslo ir mokslo populiarinimo straipsniuose.

Planuojami darbai:

1. Istorinių asmenvardžių analizė ir monografijos „XVI a. pabaigos – XVII a. pradžios Joniškio parapijos asmenvardžiai“ rašymas (3 aut. 1.).
2. Publikuoti 4 mokslo straipsniai ir 1 mokslo populiarinimo straipsnis.
3. Perskaityti 4 pranešimai tarptautinėse mokslo konferencijose Lietuvoje ar (ir) užsienyje.

4 uždavinys

Nagrinėti rytų aukštaičių anykštėnų šnektos plote 1935–1937 m. iš gyvosios kalbos užrašytų vietų vardų ir rytų aukštaičių vilniškių šnektos ploto vietovardžių struktūrą, darybą, semantiką, motyvaciją, paisant toponimų ryšių su viso lingvistinio arealo oniminiu ir etniniu-kultūriniu kontekstu.

Planuojami darbai:

1. Mokslo studijos „Vilniaus apskrities upėvardžiai“ rašymas (4 aut. 1.).
2. Publikuoti 6 mokslo straipsniai, bent 4 iš jų tarptautiniuose žurnaluose.

5 uždavinys

Rengti „Lietuvos vietovardžių žodyną“, tirti pavienių lietuvių vietovardžių ar jų klasių kirčiavimą, raidą, kilmę, motyvaciją.

Planuojami darbai:

1. „Lietuvos vietovardžių žodyno“ V, VI tomų rašymas. Vietovardžių identifikavimas, norminimas, darybos, kilmės nustatymas, kilminių lizdų formavimas ir teksto rašymas, 12 aut. 1.
2. „Lietuvos vietovardžių žodyno“ V, VI tomų mokslinis redagavimas, 12 aut. 1.
3. Publikuoti 4 mokslo straipsniai recenzuojamuose leidiniuose.
4. Surinktos medžiagos (drimonimų) pirminė analizė.

Programos uždaviniai ir preliminarios lėšos 2022–2026 m. (636,3 tūkst. Eur)

Programos uždavinio pavadinimas	Etatai	Preliminarios lėšos
1 uždavinys. Identifikuoti baltiškus onimus visuose prieinamuose šaltiniuose, tirti jų paplitimą, kilmę, struktūros ir semantikos ypatumus tarpdalykiniame ir kalbų kontaktų kontekste, ypatingą dėmesį skiriant Rytų Prūsijos vardynui, paliudytam Vokiečių ordino kanceliarijos dokumentuose.	Vyriausieji mokslo darbuotojai – 1,5 Mokslo darbuotojai – 0,5	215,2 tūkst. Eur
2 uždavinys. Nustatyti prūsų ir lietuvių kalbų senųjų raštijos paminklų raidos ypatumus, skiriamuosius požymius ir bendrąsias savybes, siejant tyrimą su prūsų bei lietuvių rašto ir spaudos tradicijomis, šių tyrimų pagrindu parengti 2 monografijas; tirti baltų (ir kitų LDK ir Rytų Prūsijos) kalbų ir spaudos santykį; ištirti vieno iš senųjų lietuvių	Vyriausieji mokslo darbuotojai – 0,5 Vyresnieji mokslo darbuotojai – 0,5	107,8 tūkst. Eur

viduriečių tekstų – „Knygos nobažnystės“ – veiksmožodžių struktūrą ir darybą atsižvelgiant į XVI–XVII a. raštijos bei baltiškojo veiksmožodžio raidos kontekstą, tyrimų rezultatus skelbti studijoje ir mokslo straipsniuose.		
3 uždavinys. Ištirti seniausios Lietuvoje 1599–1621 m. Jonišio parapijos krikšto metrikų knygos Jonišio ir aplinkinių parapijos kaimų gyventojų istorinę antroponimiją ir gautus tyrimų duomenis publikuoti monografijoje „XVI a. pabaigos – XVII a. pradžios Jonišio parapijos asmenvardžiai“, Jonišio ir (ar) kai kurių kitų istorinių Lietuvos gyvenviečių vardyno raidos, darybos, etimologinės analizės duomenis skelbti mokslo ir mokslo populiarinimo straipsniuose.	Vyresnieji mokslo darbuotojai – 1	94,0 tūkst. Eur
4 uždavinys. Nagrinėti rytų aukštaičių anykštėnų šnektos plote 1935–1937 m. iš gyvosios kalbos užrašytų vietų vardų ir rytų aukštaičių vilniškių šnektos ploto vietovardžių struktūrą, darybą, semantiką, motyvaciją, paisant toponimų ryšių su viso lingvistinio arealo oniminiu ir etniniu-kultūriniu kontekstu.	Jaunesnieji mokslo darbuotojai – 1	82,2 tūkst. Eur
5. uždavinys Rengti „Lietuvos vietovardžių žodyną“, tirti pavienių lietuvių vietovardžių ar jų klasių kirčiavimą, raidą, kilmę, motyvaciją.	Vyresnieji mokslo darbuotojai – 1 Mokslo darbuotojai – 0,5 etato	137,1 tūkst. Eur
Iš viso:	6,5	636,3 tūkst. Eur

7. Numatomi rezultatai

7.1. Identifikuoti Vokiečių ordino kanceliarijos dokumentuose ir kituose Rytų Prūsijos šaltiniuose rasti baltiški onimai, nustatytas jų paplitimą, ištirta kilmė, struktūra (daryba), semantika, kalbų kontaktų poveikis Rytų Prūsijos vardynui, rekonstruoti prūsiški apeliatyvai; identifikuoti ir suklasifikuoti rytų baltų toponimijos, antroponimijos duomenys, nustatytos rytų baltų kalbų bendros ypatybės ir skirtumai, fonologinės sistemos ir leksika, vardyno paplitimo pagrindiniai ir periferiniai, kompaktiški ir mišrūs plotai, kalbų ypatybės, raida, funkcionavimas, kontaktai su slavų kalbomis, apžvelgta kalbų tyrimų, švietimo organizacijų ir tyrėjų veikla.

7.2. Lyginamuoju požiūriu ištirti LDK ir Rytų Prūsijos leidybinės veiklos kontekstai, LDK ir Rytų Prūsijos paleotipai; išnagrinėti seniausių baltiškų rankraštinųjų ir spausdintų šaltinių santykiai; knygos kultūra pristatyta kaip visuomenės mentaliteto veidrodis; funkcinio struktūralizmo bei visuminės filologijos metodologija pritaikyta baltiškiems paminklams. Ištirta vieno iš senųjų lietuvių viduriečių tekstų – 1653 m. Kėdainių leidinių, vadinamų „Knyga nobažnystės“ (KN), – veiksmožodžio onomasiologinė sistema: sudarytas veiksmožodžių korpusas, nustatyti struktūriniai veiksmožodžių tipai, savakilmųjų ir kitakilmųjų leksemų skirtis, motyvuotųjų ir nemotyvuotųjų veiksmožodžių santykis, išanalizuoti nominacijos tipai ir būdai, aptarta akcionalių predikatų klasifikacija. Tyrimo duomenys sugretinti su tarmių ir kitų baltų kalbų faktais, siekiant išryškinti analizuojamojo šaltinio veiksmožodžio sistemos specifiką, įvertinti ją arealiniu ir chronologiniu požiūriu.

7.3. Išnagrinėta seniausios Lietuvoje 1599–1621 m. Jonišio krikšto metrikų knygos joniškėčių ir kaimų gyventojų įvardijimo sistema, jų pavardžių formavimosi situacija, antroponimų užrašymo ypatybės, slavavardžiai, daryba ir kilmė, sudaryta tirtų istorinių asmenvardžių rodyklė.

7.4. Ištirti istorinio rytų Lietuvos ploto, atitinkančio Utenos apskrities Anykščių valsčiaus administracinį vienetą, iš gyvosios kalbos Lietuvos žemės vardyno anketose (1935–1937) užrašyti skirtingos prigimties vietovardžiai (geogeniniai ir antropogeniniai semantinių grupių reprezentantai), paaiškinta jų struktūra, motyvacija, semantika, atskleistas funkcinis potencialas, konceptualieji žmogaus (tiriamojo ploto kalbinės bendruomenės atstovo) ir supančios erdvės ryšiai. Nustatyti Vilniaus apskrities vietų įvardijimo būdai, priemonės, išaiškinta denotatų vardų

parinkimo motyvacija, bendrieji ir/ar arealiniai žemės dangos objektų įvardijimo dėsniumai, atskleista ir interpretuota kalbos, mąstymo ir aplinkos sąveika įvardijimo proceso metu.

7.5. Identifikuoti iš gyvosios kalbos surinkti vietovardžiai, prasidedantys raidėmis K, L, suformuoti kilminiai lizdai, ištirta ar verifikuota jų daryba, kilmė; ištirti pavienių ar tam tikrų grupių toponimų kirčiavimo dėsniumai ir juos lėmę veiksniai; remiantis istoriniais duomenimis detalai išanalizuota kai kurių vietovardžių raida, kilmė ir motyvacija; darybos ir kilmės požiūriu ištirta dalis drimonimų.

8. Rezultatų sklaidos priemonės

8.1. Programos tematika paskelbta monografių ar jų dalių, studijų – ne mažiau kaip 7;

8.2. Programos tematika paskelbta straipsnių Lietuvos ir užsienio leidiniuose – ne mažiau kaip 56;

8.3. Paskelbta žodyno dalių – ne mažiau kaip 2;

8.4. Perskaityta pranešimų tarptautinėse mokslo konferencijose – ne mažiau kaip 30;

8.5. Perskaityta pranešimų mokslinėse konferencijose ar seminaruose – ne mažiau kaip 10;

8.6. Suorganizuota tarptautinių konferencijų – ne mažiau kaip 1;

8.7. Suorganizuota mokslinių konferencijų ar seminarų – ne mažiau kaip 1.

8.8. Paskelbta mokslo populiarinimo ir sklaidos publikacijų – ne mažiau kaip 10.

8.9. Prūsistikos tyrimai per visą programos laikotarpį bus pristatomi tinklapyje prusija.lki.lt.

8.10. Lietuvos vietovardžių geoinformacinė duomenų bazė <https://ekalba.lt/lietuvos-vietovardziu-geoinformacine-duomenu-baze> plėtra. Numatoma įkelti 200 naujų vietovardžių su atributiniais duomenimis.

8.11. Programos tyrimų duomenų sklaida įvairiuose interneto puslapiuose, rajonų spaudoje, televizijoje.

Siekiant užtikrinti tarptautinę sklaidą mokslo straipsniai bus spausdinami tarptautiniuose Lietuvos ir užsienio žurnaluose, Lietuvoje prioritetą teikiant tarptautiniam žurnalui *Acta Linguistica Lithuanica*, kuris yra *SCOPUS*, *CEEOL*, *EBSCO*, *ERIH Plus*, *Index Copernicus International*, *MLA International Bibliography*, *Lituanistika* duomenų bazėse, Italijos akademijos *ANVUR* bazės A rūšies žurnalų sąrašė.

Vykdamas sklaidos priemones Lietuvoje bus bendradarbiaujama su Valstybine lietuvių kalbos komisija, kitomis valstybės ir savivaldybių institucijomis.

9. Programai vykdyti skirtos lėšos 636 300,00 tūkst. Eur (šeši šimtai trisdešimt šeši tūkstančiai trys šimtai eurų)

	2022 m.	2023 m.	2024 m.	2025 m.	2026 m.	Iš viso Eur
Programai vykdyti skirtos lėšos	127 300	127 300	127 300	127 300	127 300	636 300

10. Programos vadovas skelbiamas Instituto internetinėje svetainėje www.lki.lt